

Agresja i przemoc w szkole

Agresywne zachowanie uczniów i nauczycieli jest bolączką ostatnich lat. Coraz częściej słyszymy o sytuacjach, w których jednej ze stron „puszczają nerwy”. Nie tylko nauczyciele stają się bezradni, dotyczy to także uczniów. Różnica między pedagogiem a jego wychowankiem polega na tym, że ten pierwszy jest osobą dorosłą o ukształtowanej osobowości, posiadającą bagaż doświadczeń i wyedukowaną w sferze radzenia sobie z tego rodzaju problemami, zaś ten drugi często działa impulsywnie, pod wpływem grupy, niekiedy w chwilach bezradności. W celu usystematyzowania wiedzy dotyczącej agresji, chciałbym zdefiniować to pojęcie, wskazać na jej przejawy, rodzaje i formy, nakreślić sylwetkę agresora i ofiary. w dalszej części pracy zajmę się wpływem rodziny na tworzenie modelu zachowań agresywnych oraz znaczeniem grupy w tychże sytuacjach.

Agresją nazywamy zachowanie zwrócone przeciw innym osobom (również przeciw sobie samemu) i przedmiotom oraz działanie na ich szkodę. Agresja może przybierać formy fizyczne i psychiczne.

Przykładem **agresji słownej** jest:

- ubliżanie
- przezywanie
- wyśmiewanie
- grożenie
- ośmieszanie
- plotkowanie
- szantaż
- obrażanie

Jej konsekwencje to:

- poczucie zagrożenia
- odrzucenie
- wyizolowanie drugiej osoby z grupy

Agresja fizyczna to fizyczny atak na drugą osobę lub jej własność. Przybiera najczęściej formę bezpośrednią, czyli taką, kiedy dochodzi do fizycznego kontaktu agresora z ofiarą, np. w postaci bicia, kopania, plucia, popychania, zadawania ran, wymuszania pieniędzy itp.

Z **agresją instrumentalną** mamy do czynienia wtedy, gdy agresor chce coś zdobyć lub osiągnąć jakiś cel.

Agresja emocjonalna występuje w wyniku przeżywanego lęku lub złości. Nie tylko w życiu, ale przede wszystkim na terenie szkoły mamy do czynienia z **agresją czynną i bierną**. Obie postacie niosą ze sobą jednakowy ładunek wrogości i są atakiem na człowieka.

Czynną agresję bardzo łatwo zidentyfikować, bowiem nie można jej ukryć i z reguły bywa głośna, a co najmniej widoczna. Jej zewnętrzne oznaki to:

- krzyki
- oskarżenia
- złośliwości
- szyderstwa
- groźby
- przemoc fizyczna

Czynna agresja jest próbą ochrony samego siebie (w sensie poczucia własnej wartości, własnych potrzeb, przekonań czy stanu posiadania). Wyrasta często z głębokiego poczucia braku bezpieczeństwa.

Bierna agresja to próba manipulacji drugą osobą, dokuczenia jej lub zranienia bez ryzykowania otwartego konfliktu. Przybiera różne formy:

- nie odzywianie się, naburmuszona mina, obrażanie się
- tzw. **techniki zwlekania**, czyli lenistwo, spóźnianie się
- nie przyznawanie się do gniewu; jest to widoczne w sytuacjach, kiedy stwierdzeniom typu *Nic mi nie jest* towarzyszy mowa ciała wyrażająca zupełnie coś innego
- ignorowanie rozmówcy
- *cios w plecy*, czyli rozpuszczanie plotek, sabotowanie danej osoby przy jednoczesnym unikaniu bezpośredniej konfrontacji

Wymienione wyżej sytuacje są jakby wyjęte z życia szkoły. Mają miejsce w środowisku rówieśniczym, jak też w relacjach uczeń - nauczyciel. Na naszych oczach obserwujemy agresywne zachowania przybierające formę bójek, znęcania się nad słabszym, mściwości przejawianej w stosunku do kolegów. Agresywność przyjmuje także formę czynów chuligańskich, niszczenia sprzętu szkolnego, czy też uszkodzenia ciała powodującego trwale kalectwo. Przedmiotem agresji bywają osoby dorosłe. Są to nie tylko nauczyciele, ale także pozostali pracownicy szkoły. Nie obca jest agresja skierowana w stronę rodziców, sąsiadów, osób obcych. Agresywność przejawia się w przeszkadzaniu nauczycielowi w prowadzeniu lekcji, w przedrzeźnianiu sposobu prowadzenia zajęć, w bojkotowaniu jego decyzji, zwłaszcza, że agresor czuje się bezpiecznie w otoczeniu grupy, mając świadomość, iż niektórym z kolegów imponuje swoim zachowaniem.

Jedną z przyczyn wywołujących agresję jest:

- brak zainteresowań
- nuda
- nieumiejętność rozmawiania
- nieumiejętność słuchania

W takim przypadku oddziaływania wychowawcze powinno się ukierunkować na wyżej wymienione czynniki. Należy rozpocząć zajęcia uczące wychowanków słuchania, mediacji, oraz uwrażliwiania na uczucia innych osób, tworzenie klubów zainteresowań, których celem powinno być wyrażanie postaw prospołecznych i uczenie nieagresywnych strategii rozwiązywania problemów.

Często środkiem wychowawczym stosowanym przez znaczną większość nauczycieli jest **kara**. Zapominamy często, że jest ona skuteczna tylko wtedy, gdy karany akceptuje normę, za przekroczenie której została ona wymierzona. Nie należy jednak uznawać jej za podstawowy środek przeciwdziałający agresji, gdyż tak naprawdę powoduje ona przemieszczanie się agresji. Aby skutecznie przewyciężyć agresję trzeba dostosować do niej odpowiednie środki oddziaływania pedagogicz-

nego. Aby lepiej móc przeciwdziałać rodzącej się agresji należy umieć rozpoznać sylwetkę agresora i ofiary.

Agresor wyróżnia się:

- impulsywnością
- niską samokrytyką
- lękiem
- niską tolerancją na frustrację
- łatwym kontaktem z otoczeniem
- prestiżem w otoczeniu
- brakiem poczucia wstydu
- zewnętrzną sterownością
- kłopotami przystosowawczymi
- monopolizuje uwagę na sobie
- często grozi i poniża innych
- wymusza drobne usługi
- uzyskuje akceptację otoczenia; jest gwiazdą socjometryczną
- wybierany jest na lidera.

Tymczasem **ofiara** odznacza się:

- niską samooceną (ma utrwalone poczucie krzywdy)
- wrażliwością
- pasywnością
- ukrywaniem własnych potrzeb
- dolegliwościami somatycznymi (częste bóle brzucha, głowy)
- identyfikacją z agresorem
- utratą tożsamości
- dobrym kontaktem z dorosłymi
- unikaniem rówieśników
- poczuciem żalu i krzywdy

Oczywiście nie każdy agresor oraz nie każda ofiara posiadają wszystkie wymienione wyżej cechy. Jednak nawet niektóre z nich zauważone u poszczególnych osób mogą skłonić nas do uważnego przyjrzenia się danej osobie i skuteczniejszego działania poprzez zastosowanie odpowiednich technik.

Szczególnie interesujący jest dla nauczyciela problem jak sobie radzić z agresją na terenie szkoły, klasy, w czasie zajęć i przerw. z wychowawczego punktu widzenia jest rzeczą istotną, by stosunek między nauczycielem a uczniem od strony emocjonalnej był determinowany nie przez osobiste urazy i frustracje nauczyciela, lecz by był wyrazem rzeczowej oceny i analizy postępów w nauce i zachowaniu ucznia. Nadmierna agresja i wadliwe stosunki między nauczycielem a uczniami za-barwione osobistymi urazami i pretensjami udaremniają wysiłki wychowawcze i osłabiają motywację ucznia do nauki. Nierzadko takie zdeformowane stosunki stają się przyczyną trudności wychowawczych, konfliktów a nawet załamań i samobójstw wśród młodzieży.

Każdy nauczyciel musi zwalczać w sobie agresję i respektować podmiotowość innych osób, również tych na których się oddziałuje. Dobry pedagog, ustosunkowując się do dzieci i młodzieży jako do kształtujących się osobowości, uwzględnia fakt, że każda z nich ma już za sobą indywidualną drogę rozwoju, która zdecydowała o tym, kim jest uczeń w danym momencie oddziaływania pedagogicz-

nego. Uczeń jest podmiotem i ma prawo do realizacji własnych dążeń, ujawniania swoich preferencji i przekonań. Na każdym poziomie przysługują mu prawa do samostanowienia.

Dobry pedagog dostrzega w swoich uczniach różnorodne wartości, chce pomóc w ich rozwoju, dostosowując swoje oddziaływania do indywidualnych właściwości uczniów.

Patrząc na agresję pod kątem pracy pedagoga zauważamy, że przejawianie agresji przez wychowawcę stanowi przykład do naśladowania przez wychowanka, niszczy więzi życzliwości między nimi, sprzyja skierowaniu energii ucznia na poszukiwanie innych, często nielegalnych dróg osiągnięcia celu oraz prowadzi do generalizacji hamowania, a więc sprzyja powstawaniu postaw biernych.

Każdy pracujący w szkole może wskazać na szereg typowych objawów agresji u młodzieży. Są to m.in.:

Objawy agresji skierowanej na rówieśników:

- zamierzone znęcanie się psychiczne i społeczne nad kolegami,
- krzywdzenie,
- zmuszanie do palenia, picia, brania narkotyków,
- przemoc fizyczna, bicie, kopanie, zamykanie, popychanie
- ośmieszanie i zastraszanie,
- wymuszenia finansowe, wyłudzenie pieniędzy, kradzieże
- szykanowanie, wulgaryzmy, szantaż, groźby.

Objawy agresji skierowane na nauczycieli i pracowników szkoły:

- niechęć do nauki (przyjście do szkoły bez zeszytów, nieprzygotowanym)
- lekceważący stosunek do nauczycieli
- arogancja wobec nauczycieli i innych pracowników szkoły
- agresywny, bierny opór wobec nauczyciela
- wulgaryzmy w stosunku do nauczyciela i pracowników szkoły
- groźby wobec nauczycieli
- odosobnione przypadki przemocy fizycznej

Objawy agresji skierowanej na budynek szkoły:

- dewastacja sprzętu szkolnego: urywanie klamek, malowanie na ścianach, niszczenie ławek i krzesel, niszczenie urządzeń sanitarnych w toaletach
- kradzieże pomocy dydaktycznych.

Należy zauważyć, że **rodzina** ma znaczny wpływ na tworzenie modelu zachowań agresywnych. Dzieci, które mają zaspokojoną potrzebę bezpieczeństwa w swoich rodzinach są mniej agresywne i lepiej radzą sobie z emocjami. Gdy otacza je miłość i zainteresowanie, mało mają powodów do agresji i wrogości. Sytuacja się zmienia, gdy czują się osamotnione. Uciekają się wtedy do agresji, ponieważ w ten sposób pragną zwrócić na siebie uwagę.

Młodzież powinna nauczyć się, że zachowania skierowane na inne osoby, czy też na samego siebie nie mogą przekraczać określonych norm społecznych. Jeśli nauczą się stosowania zachowań agresywnych i przemocy jako metody na rozwiązywanie różnych problemów, a dorośli to zaakceptują, poziom agresji może wzrastać. W domach, w których dzieci są przyzwyczajone do konsekwentnych rodziców, są mniej agresywne i rzadziej stosują przemoc. W rodzinach, gdzie agresja i przemoc są stosowane jako metody wychowawcze, młodzież przenosi je na relacje z innymi.

Chciałbym teraz przedstawić kilka sytuacji, dzięki którym rodzina ma znaczny wpływ na tworzenie modelu zachowań agresywnych:

- brak jasnego przekazu co jest dobre a co złe,
- wychowanie w duchu „*dziecko nie ma głosu*”,
- kryzysy domowe (kłótnie, rozwód rodziców),
- podwójne wzorce zachowań (co innego się mówi, co innego się robi),
- gorący temperament samego dziecka
- brak ciepła rodzinnego, chłód emocjonalny rodziców wobec dziecka, przede wszystkim w pierwszych latach życia.

Do innych powodów zachowań agresywnych należą:

- słabo rozwinięta samokontrola własnych emocji. Dzieci mają ogromne kłopoty z radzeniem sobie z lękiem, strachem, poczuciem krzywdy i winy. Nie potrafią przewidzieć swoich reakcji emocjonalnych, nie kontrolują swoich zachowań.
- używanie alkoholu i narkotyków, powoduje wzrost zachowań agresywnych, ponieważ obniża kontrolę i ogranicza właściwą ocenę sytuacji.
- media obniżają poziom empatii, współczucia u dzieci dla ofiar oraz podwyższają próg tolerancji wobec przemocy.

Szkoła jako instytucja może również przyczyniać się do powstawania zachowań agresywnych zarówno u uczniów jak i u nauczycieli.

Należy zwrócić uwagę na czynniki związane z relacjami nauczyciele- uczniowie, np.:

- chłód emocjonalny nauczycieli w stosunku do uczniów,
- niewłaściwe sposoby komunikowania się nauczycieli z uczniami, typu poniżanie, ośmieszanie przed klasą, straszenie, podkreślanie władzy nauczyciela,
- rozwiązywanie konfliktów nauczyciel - uczeń metodami siłowymi,
- relacje oparte tylko na wymaganiach, bez nagradzania i wzmacniania pozytywnych zachowań młodzieży,

Każdy nauczyciel powinien uświadomić sobie, że wzbudza agresję, gdy:

- zbyt dużo wymaga bez uwzględnienia potencjału i możliwości dzieci,
- nie docenia wysiłku uczniów, natomiast skupia się na negatywach,
- jest niesprawiedliwy w traktowaniu i ocenianiu uczniów
- nie dostrzega sytuacji, w której powinien rozładować napięcie narastające wśród uczestników zajęć,
- w sposób nudny i schematyczny prowadzi lekcje.

Poza tym w wielu szkołach można dostrzec:

- brak spójnych reakcji nauczycieli na agresywne zachowania i akty przemocy w szkole,
- brak jasnych reguł życia szkolnego
- brak poczucia współodpowiedzialności uczniów za życie szkoły.

Wzrost zachowań agresywnych jest spowodowane również uwarunkowaniami psychologicznymi uczniów, np.:

- frustracja wynikająca z braku dobrego kontaktu z dorosłymi lub agresja z ich strony,
- niskie poczucie własnej wartości połączone z dużą ilością otrzymywanych negatywnych komunikatów od dorosłych,

- brak umiejętności konstruktywnego rozwiązywania sytuacji konfliktowych,
- frustracja spowodowana brakiem perspektyw życiowych.

Na zakończenie moich rozważań na temat uwarunkowań rodzącej się agresji chciałbym wskazać na znaczenie grupy rówieśniczej. Wszyscy doskonale wiemy, że klasa szkolna składa się z różnych uczniów. Obok gwiazd socjometrycznych, są w niej jednostki niepewne, słabe, trzymające się na uboczu.

Z reguły nie mają przyjaciół ani sprzymierzeńców, nie potrafią bronić własnych racji. Nic więc dziwnego, że prawie natychmiast stają się potencjalnymi ofiarami agresora. W momencie, kiedy pozwalają się zastraszyć, płaczą, wzmagają tym samym w agresorze poczucie jego wyższości i siły. Agresja jest nagrodzona. Przystoiwemu przywódcy zależy na prestiżu w najbliższym otoczeniu, zwłaszcza gdy są obserwatorami jego poczynań. Mogą także włączyć się w proces znęcania się nad słabszym kolegą. Ofiara staje się celem dla wszystkich, którzy w danym momencie odczuwają potrzebę wyładowania własnych emocji i frustracji. Rówieśnicy rzadko stają w jej obronie, aby nie narazić się na wyśmianie.

Dzieci bardzo często przyłączają się do prześladowania kolegów, ponieważ:

- naśladują prowodyra, gdyż często sami są niepewni swojej pozycji w grupie; ponadto pragną uzyskać uznanie w oczach agresora,
- widzą, że uczeń używający przemocy odnosi korzyści, nie traci swej popularności,
- agresywny uczeń często nie ponosi konsekwencji swoich czynów,
- w grupie często rozmywa się odpowiedzialność.

Reasumując powyższe rozważania trzeba podkreślić, że to od nas, nauczycieli w dużej mierze zależy, czy będziemy przyglądać się nasilającej się agresji uczniów, a przez to i naszej, czy też znając genezę jej powstawania, spróbujemy zastosować techniki rozładowujące napięcia i pomożemy uczniom znaleźć alternatywny sposób zachowania. Ważna jest świadomość, że nie jesteśmy w stanie odrzucić domowych i środowiskowych doświadczeń młodzieży. Możemy jednak starać się być autorytetami dla swoich wychowanków. Środowisko szkolne sprzyjające rozwojowi nastolatka powinno redukować sytuacje lęku i upokorzenia, a także nadmiernego stresu. Sprzyja temu organizowanie tak zwanych **pozytywnych aktywności**, czyli sytuacji w których dochodzi do współpracy uczniów w przyjemnych i satysfakcjonujących okolicznościach. W łańcuszku szkolnej agresji jest także nauczycielskie ogniwo. Nauczyciel zirytowany, bezsilny, sfrustrowany, gorzej radzący sobie z napięciami stwarza sytuacje, które są różnymi formami przemocy. Badacze zjawiska piszą często o *przemieszczaniu się agresji w szkole*. Powstaje pytanie: **Jak przeciwdziałać przemocy w szkole?**

Nauczyciel musi obserwować i starać się rozumieć zjawiska, relacje i procesy zachodzące w rodzinach i szkole, refleksyjnie podchodzić do własnych zachowań, starać się rozumieć ich konsekwencje dla uczniów.

Zachodzące w szkole procesy edukacyjne i rówieśnicze mogą wzmacniać tendencje uczniów do używania przemocy. System reagowania na przemoc w wielu polskich szkołach jest bardzo niedoskonały. Inicjatorzy przemocy są niepokojeni tylko wówczas, gdy jakaś poważniejsza sprawa ujrzy światło dzienne i wymaga zdecydowanej reakcji. Akty przemocy zdarzające się w szkole wymagają przemyślanej i długofalowej interwencji.

Pierwszym krokiem w budowaniu systemu interwencji jest przyjęcie przez nauczycieli ogólnych zasad reagowania na konkretne sytuacje przemocy i znęcania się:

1. Najważniejsze to reagować.
2. Udzielamy sobie nawzajem wsparcia.
3. Reagujemy w sposób podkreślający naszą troskę o ucznia.
4. W sytuacji interwencji wysyłamy wyraźny komunikat: *Chcę wam pomóc, zaś wobec agresora: nie zgadzam się na twoje postępowanie.*
5. Rozmawiamy ze sprawcami.
6. Organizujemy spotkania: ofiara- sprawca- rodzice.
7. Współpracujemy z poradniami i ośrodkami psychologicznymi.

Proponowana lektura:

1. D. Olewus, *Mobbing fala przemocy w szkole*, Wyd. Jacek Santorski, Warszawa 1998
2. H. Rylke, a Milczarek, J. Węgrzynowska, *Wychowanie przeciw przemocy*
3. K. Ostrowska, J. Tatarowicz, *Zanim w szkole będzie źle*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno- Pedagogicznej MEN, Warszawa 1998
4. A. Ellis, *Jak opanowywać złość, zanim ona opanuje ciebie*

Opracowanie:
mgr Jerzy Niedźwiedzki
SP nr 3 w Lubsku